

TÜRKÇEDE ÇİNCE KAYNAKLI GÖSTERİLEN BAZI KELİMELER ÜZERİNE

YARD. DOÇ. DR. ALIMCAN İNAYET

1. çin; 2. inci; 3. kök; 4. tanrı, 5. tuğ

1. *çin* “doğru, gerçek” (*TS.*, s. 303). S. G. Clauson (*EDPT.*, s. 424), A. V. Gabbain (*ETG.*, s. 272), Osman Fikri Sertkaya (*TD.*, S. 436 / 1988, s. 175), Mehmet Ölmez (*TDA.* c. 4, s. 135; *AY. IIIK.*, s. 91), Zuhâl Kargı Ölmez (*TDA.*, c. 5, s. 130) bu kelimeyi Çince kaynaklı göstermişlerdir. Gerçekten Çince de hem anlam hem ses yönünden buna benzer “真 *zhēn*” kelimesi bulunmaktadır ki, bunun eski Çincedeki telâffuzu “*çin*” (*TDA.* c. 4, s. 135) olup “gerçek, doğru, açık” anlamına gelir (*XHC.*, s. 1466). Şu aşamada bu kelimenin kaynağını kestirmek hiç de kolay değildir. Ancak meseleye daha dikkatli bakacak olursak bu kelimenin Çince kaynaklı olmadığını görebiliriz. Böyle düşünmemizde önemli iki neden vardır: 1) *Divanu Lugati't-Türk*'te *çin* şeklinde gördüğümüz bu kelime Çin kültüründen etkilenmemiş pek çok Türk boyunun şive ve lehçelerinde eskiden beri kullanılmaktadır. Meselâ, Clauson bunun eskiden Eu., Xak., Çağ., Xwar., Kom., Kıp., Osm. da “*çin*” şeklinde kullanıldığını kaydeder (*EDPT.*, s. 424). Bu kelime bugün de Çuv. *ç'en* (*ÇS.*, s. 15), Tkm. *çin* (*TDS.*, s. 760), Az. *çin* (*ATS.*, s. 207), TTü., Uyg., Özb., Kırg. *çin*, Kaz. *şin* şekillerinde kullanılmaktadır (*TS.*, s. 303; *KTLS.*, 302-303); 2) Prof. Dr. Osman Nedim Tuna bu kelimenin Sümercede de bulunduğunu tespit etmiştir. Onun keşfettiği Sümerce - Türkçe ses denklik kuralı (Sm. • Ş: Tk. • ç) na göre Türkçe “*çin*” kelimesi Sümerce “*zi(d)*” kelimesine tekabül etmektedir (*STDTL.*, s. 12). Buradaki “*d*” sesi de “Sm. *d/*, • : Tk. *n/*, •” denklik kuralına göre Türkçedeki “*n*” sesine eşittir (*STDTL.*, s. 15). Buna göre “*çin*” kelimesi Çince kaynaklı değil, Türkçe aracılığıyla Çinceye geçen Sümerce kaynaklı bir kelimedir.

2. *inci*. Bu kelime S. G. Clauson (*EDPT.*, s. 944), G. Doerfer (*TMEN. IV*, s. 529), İsmet Zeki Eyuboğlu (*TDES.*, s. 348) tarafından Çince kaynaklı olarak gösterilmiştir. Oysa bu S. G. Clauson'un da belirttiği gibi Eu. *yiñçü*, Xak. *yiñçü*, Çağ. *iñçü* / *iñçi*, Oğ., Kıp. *ciñçü*, Xwar. *yiñçü* / *yünçü* / *yünçi*, Kom. *iñçü*, Kz. *in-*

jü, Özb. *inçu*, Kk. *xinji*, Kaz. *ence*, Kumk. *inçi*, Nog. *inci*, Az., Osm. *inci*, Tkm. *i:nci / xünci* biçimlerinde (EDPT., s. 944-945) eskiden kullanılagelen bir kelimedir. *ençü* şeklinde Moğolcada da bulunmaktadır (TMEN.IV, s. 529). Bugün de bu kelime TTü., Az., Tat. *inci*; Bşk. *ınyı*; Kaz. *injuv*; Özb. *incu*; Uyg. *ünçe*; Tuv. *şinci*; Su. *üncü / öncü* (KTLS., s. 388-389); ÇTDS., s. 454-455), Çuv. *ençe* (ÇS., s. 28) şekillerinde kullanılmaktadır.

inci'nin Çince karakter şekli “真珠 *zhēn zhū*”dur (XHC., s. 1467). Burada ki “真 *zhēn*” karakterinin eski Çincedeki telâffuzu Pulleyblank'a göre “*tşin / tşin*”, Shogaito'ya göre “*tşien / çin*” (TDA. c. 4, s. 135) olup “hakikî, gerçek” (XHC., s. 1460) anlamına gelmektedir. Şu hâlde Çince “真珠 *zhēn zhū*” kelimesi “hakikî inci, gerçek inci” demektir. Buradaki “真 *zhēn*”nin anlamı “hakikî, gerçek” ise, geriye kalan “*zhū*” kelimesi “inci” demektir. *inci*'nin Çincedeki diğer bir şekli de “珍珠 *zhēn zhū*”dur (XHC., s. 1568). Buradaki “珍 *zhēn*” karakterinin anlamı ise “kıymetli, itibarlı” demektir. Bunda da *inci* kelimesine tekabül eden karakter yine “珠 *zhū*”dur. Bunun Türkçeye *yinçü / inçü / inci* şeklinde geçmiş olmasını izah etmek güçtür.

Prof. Dr. Osman Nedim Tuna *inci* kelimesini Sümerce - Türkçe ses denklik kuralı (Sm. • D : Tk. • y, Ø)'na göre Sümercedeki “*nuzun*” kelimesiyle karşılaştırmış ve bu kelimelerin aynı kökten olduğunu ileri sürmüştür (STDTL., s. 9). Eğer bu gerçekten böyle ise, (ki böyledir çünkü bu görüş pek çok Sümerolog ve Türkolog tarafından destek görmüştür) *inci* kelimesinin kaynağını Çince ara-maya gerek yok demektir. Nitekim 1984 yılında yayımlanan *Çince'deki Yabancı Kelimeler Sözlüğü* adlı bir kitapta “*inçü*” kelimesi Türkçe kökenli olarak gösterilmiştir (HWC., s. 404). Bana göre bu kelime Çinceye şu iki yolla geçmiş olabilir: 1) Çinliler Türkçeden “*inci < inçü < yinçü*” kelimesini parçalayarak sadece ikinci hecesi olan “*çü*” yü almış, bunu daha sonra “hakikî, gerçek, kıymetli” anlamına gelen diğer kelimelerle pekiştirerek benimsemiş olabilirler; 2) Türkçedeki “y → c” ses değişmesi sonucu meydana gelen “*cinçü*” (EDPT., s. 945) ya da “*cençü*” kelimesi Çinceye ahenk tercümesiyle aktarılmış olabilir. Rusçadaki “*cemçug*” (KTLS., s. 389), Yakutçadaki “*çömçüük*” (TYS., s. 128) kelimesi bunu destekler niteliktedir.

3. *kök* “sazı kurmaya yarayan burgu, kulak” (TS. 2, s. 908). Bu kelimenin diğer şekli *köğ/küğ* olup eskide “şarkı, türkü, melodi, motif, hava, nağme, müzik, şiir, nazım” anlamlarına gelirdi (EUTS., s. 76; T. Tekin, s. 183; HŞT., s. 109). Görüldüğü gibi, kelime anlam değiştirmiştir. Sir Gerard Clauson (EDPT., s. 709), A. Von. Gabain (ETG., s. 282), G. Doerfer (TMEN. IV, s. 531) bu kelimeyi Çince kaynaklı göstermişlerdir. Doç. Dr. Mehmet Ölmez’in “Uygurca Xuanzang - Biyografisindeki Çince Alıntılar”la ilgili yaptığı bir liste (bkz. TDA., cilt 4, s. 109-143) de de bu kelime Çince sözcükler arasında yer almıştır. Bazı Çinli Türkologlar da bu görüştedirler (TT. S. 12, s. 16). Ancak söz konusu kelimeyi Çince karakterlerin ifade ettiği anlam ve tarihî kayıtlara göre ele alacak olursak söylenenlerin aksine bir durumla karşılaşırız. Bugün Türk lehçelerinde “şarkı, hava, nağme, melodi” anlamlarına gelen “*küy/küü*” (UTIL. 4, s. 716; KS. 2, s. 543) kelimesinin Çincedeki karakter şekli “*曲*” (XHC., s. 946) olup, bunun eski Çincedeki telâffuzu “*k’iok/k’iwok*” (EDPT., s. 709; ETG., s. 282), bugünkü Çincedeki telâffuzu “*qü*” (XHC., s. 946)’dür. İlginç olan odur ki, bu karakter eski Çince “eğri, dolambaçlı” anlamına gelmektedir (*Qi Chongtian*, s. 305). Yani *Qi Chongtian*’in eski Çince kaynaklardan naklettiği bu karakterin “şarkı, melodi, makam ya da vezin” anlamı bulunmaktadır. Bu karakter bugünkü “vezin, şarkı, nota” (XHC., s. 946) anlamlarını daha sonraki dönemlerde kazanmış olmalıdır. Bunu *Xiandai Hanyu Cidian* (Çağdaş Çin Dilinin Sözlüğü) adlı sözlükteki “*曲 qu*” karakterine verilen açıklamadan anlıyoruz. Bu karakter sözlükte şu şekilde açıklanmaktadır: “*Güney Song ve Jin döneminde ortaya çıkıp Yuan döneminde moda olmuş bir çeşit vezin şeklidir. Halk şarkılarının etkisiyle oluşmuştur. Cümle ve kelimelerin kullanımı daha canlı olup çoğu kez konuşma dili kullanılır. Vezinler konuşma diline daha da yaklaştırılır. Bir şarkı bir kişi tarafından da söylenebilir, bir kaç şarkıdan bir bölüm (takım) oluşturulabilir, birkaç bölümden bir tiyatro eseri de yazılabilir*” (XHC., s. 946). Bu açıklamadan “*曲 qu*” karakterinin “vezin, şarkı” anlamlarını Güney Song (1127 - 1279) ve Jin dönemi (1115-1234)’nde kazandığı, Yuan dönemi (1206-1368)’nde yaygınlaştığı anlaşılıyor. Oysa yazımı 1077’de tamamlanan *Divanü Lügati’t - Türk*’te “*köğ*” kelimesi “şiirin vezni, aruzu, ırın ölçüsü, ırlamakta sesin yükselip alçalı-

şı” olarak izah edilmiştir (DLT. III., s. 131). Kaşgarlı Mahmut kelimenin fiil şekli için “*Er köğledi*” cümlesini örnek göstermiş ve bunu “*Adam ırladı, teganni etti; adam ırlarken birtakım ezgiler çıkardı*” şeklinde açıklamıştır (DLT. III., s. 301). Bundan anlaşılıyor ki, Çince “*冪qu*” karakteri “vezin, şarkı” anlamını kazanmadan önce Türkçede “*köğ*” kelimesi vardı ve “*şiiirin vezni, şarkı, şarkının melodisi, şarkı söylemek*” gibi anlamlara gelmekteydi.

Eğer meseleyi Çinlilerle Türklerin müzik ilişkileri yönünden ele alacak olursak durum daha net bir şekilde ortaya çıkar. Han sülâlesi (M. Ö. 206 - M. S. 220) elçisi Jiang Qian’in Doğu Türkistan ve diğer Orta Asya ülkelerine yaptığı gezilerden sonra Orta Asya milletlerinin müziğinin Çin’e ulaşmaya başladığı, Tang sülâlesi dönemi (M.S. 618-907)’nde ise Çin müziği üzerinde büyük etki yarattığı, Çin sarayında Orta Asya müziği esasında orkestra ve askeri bandoların kurulduğu, Çin müziğinde makamların oluşturulduğu “Han Yılnamesi, Doğu Halkları Hakkında Kayıtlar”, “Sui Yılnamesi. Müzikle İlgili Kayıtlar”, “Eski Tang Yılnamesi . Müzikle İlgili Kayıtlar” gibi Çin tarih kaynaklarında kaydedilmiştir. Bu konuda Çinli tiyatro araştırmacısı Wang Guowei’in şu ifadesi dikkate değerdir: “Çin ile Batı bölgeler arasındaki ulaşım geliştikten sonra Kuçar, Hindistan, Sogd, Buhara ve diğer ülkelerin müzikleri de Çin’e girmiştir. Sui, Tang sülâlelerinden itibaren yayılan Kuçar müzikleri bugüne kadar kesintisiz kullanılmaktadır” (Muhemmet İsa, s. 371-372). Çinli müzik araştırmacısı Li Yong da bu görüştedir. O bunun için Tang dönemi şairlerinden Yuan Zhen’in şu şiirini örnek gösteriyor:

*Oldu Gur*larca süslenmek kadın kızların meşguli,
Büyük maharet sayıldı çalmak sazı Gurlar gibi.
“Simurg ateş”in melodisi ezgiyle okunsa eğer,
Ruhu okşar haz verip “Yeni Bahar Makamı”**.
Ata Gurlar gibi binmek, süs takı, dil öğrenmek,
Oldu çilğin bir moda bu elli yıldan beri (Li Yong, s. 77-78).*

* Gur, Çince Hu kelimesidir, Çin kaynaklarında Kuzeydeki Hunlar ve Batıdaki halklara verilen genel isimdir.

** Bu mısra yazıda atlanmıştır. Bunu diğer kaynaklardan yararlanarak ekledik.

Yine Tang sülâlesi şairlerinden Wang Jian'in "Liang Zhou'ya Seyahat" adlı şiiri de yukarıdaki durumu doğrulamaktadır. Şiir şudur:

*Şafak sökerken duyup horozun öten avazını,
Şehr-i Loyang'da herkes öğrenir Hu sazını* (Turgun Almas, s. 323).

Bu dönemde Çinliler batı memleketlerinin müziğini öğrenirken her hâlde "köğ" kelimesini de öğrenmiş olmalıdırlar. Uygur bilim adamı Arslan Abdullah da bu görüştedir (TT. S. 12, s. 22).

"Köğ" kelimesinin eskiden olduğu gibi (EDPT., s. 709) bugün de "melodi, hava, vezin, ezgi" gibi anlamlarda Uyg. Özb. Kaz. *küy* (ÇTDS., s. 122); Kırg. *küü* (KS. 2, s. 543); Az. *kök* (ADİL. III. cilt, s. 103); Şor. *kög* (ŞS., s. 55); Bşk. *küy*; Tat. *köy* (KTLS., s. 320-321); Çuv. *keve / kiv* (ÇS., 72; TDA., c. 5, s. 221), Alt. *küze* (T. Tekin, s. 183) şekillerinde kullanılmakta olması bunun Çince kaynaklı olmadığını gösteren bir başka durumdur. *köğ / küğ* kelimesinin ayrıca Uyg. *küylemek* "şarkı veya şiirle övmek, methetmek" (UTIL. 4, s. 718); Kırg. *küülö-* "akort etmek", *küü tart-* "bir melodi çalmak"; *küügö kel-* "akort edilmiş olmak, canlanmak, kızışmak" (KS. 2, s. 543), Bşk. *köylet-* "şarkı söylemek" (TDEAD. VIII, s. 102), Az. *kök etmek* "sazlamak, hazırlamak" (ADİL., III. cilt, s. 103); TTü. *köklemek* "(sazı) kurmak" (TS. 2., s. 908) gibi fiil ve deyim şekilleri de mevcuttur. *köğ* kelimesi Moğolcaya *kög* (TMEN. IV, s. 531), Farsçaya da *kuk* şeklinde geçmiştir (TS. 2, s. 908). Altay Türkçesinde *kojon* "şarkı, türkü" (HŞT., s. 41) kelimesinin de *köğ/küğ* kelimesiyle aynı kökten olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte yine Eski Uygurcada "övmek, methetmek, yüceltmek" anlamına gelen *kökeddür-* (AY. IIIK., s. 100); *kögüdmük* (EUTS., s. 76) fiili bulunmaktadır ki, bunun söz konusu *köğ* kelimesiyle aynı kökten olup olmadığı araştırılmaya değerdir (krş. Uyg. *küylemek* "övmek, methetmek"). G. Doerfer de Moğolcada "övünme" anlamına gelen *köger* kelimesinin bulunduğunu ve bunun Türkçe kaynaklı olduğunu kaydetmektedir (TMEN. IV, s. 531). Prof. Dr. Feridun Celilov Ermenicede "övgü" anlamına gelen "govk" kelimesinin bulunduğunu ve bunun *gu* ailesinden olduğunu kaydeder (TDEAD. VII, s. 47). Aynı müellifin naklettiği bir bilgiye göre buradaki *gu* ailesi "ses, gürültü yapmak, bağırış, yüksek sesle konuşmak, şarkı söylemek, şarkı söyleyen, haber, dedikodu, işitme,

ateş ve yanmak” anlamlarıyla dallanmıştır (TDEAD. VII, s. 38). Eğer bunlar arasında bir ilişki kurabilirsek iddiamız bir kere daha kanıtlanmış olacaktır.

4. **tanrı**. Türkçede bu kelimenin “*tingir - tungri - tengri - tengere - tangara - tangrı - tanrı*” (TES., s. 641), “*teengir, tengir, denger*” (ÇTDS., s. 280 - 281) gibi söyleniş biçimleri vardır. Çince de anlamca ve sesce buna benzer “天 *tiān*” kelimesi mevcuttur ki, şu anlamlara gelmektedir: “1. gök; 2. yüksekte bulunan; 3. bir gece gündüz, yani 24 saatlik zaman dilimi, bazen özel olarak gündüzü gösterir; 4. bir günün belirli bir zaman dilimi; 5. mevsim; 6. hava; 7. doğal; 8. doğa; 9. hurafî insanlara göre bir tabiat dünyasının hâkimi; yaratıcı; 10. hurafî insanlara göre tanrı ve meleklerin buldukları yer” (XHC., s. 1131). “Tanrı” ve “天 *tiān*” kelimelerinin anlam ve ses bakımından yakınlığı bunların kaynağı hakkında çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Örneğin, Mehmet Ölmez’in naklettiği bir kayda göre Klapproth “*tangri*” kelimesini Çince kaynaklı göstermiş ve bunun Çince 通天 *lǐ - tiān*” den bozma 天理 *tiān-lǐ*”den geldiğini ileri sürmüştür (TDA., c. 5, s. 227). Oysa “tanrı” kelimesi Sümerce kökenlidir (Bkz. EDS., 198; STDTL., s. 21; TDES., s. 641).

Çinliler bu kelimeyi Hunlardan “撑犁 *chēnglǐ*”, “腾格理 *téng gélǐ*” (HWC., s. 65) şeklinde almışlardır. Yukarıdaki ipucundan anlaşıldığı üzere, Çinliler daha sonra bu kelimenin ilk bölümünü Çince de aslı var olan “gök” anlamındaki “天 *tiān*” kelimesiyle değiştirmiş, ikinci bölüm olan “rı”yı ise aynen muhafaza ederek “理 *lǐ*” (Çince de bunun örnekleri çoktur) ile ifade etmişlerdir. Daha sonraki aşamada ise kelimenin ikinci bölümü “lǐ”yi atıp sadece “天 *tiān*” bölümünü benimsemişlerdir. Böylece Çince de aslında “gök” olmak üzere pek çok anlama gelen “天 *tiān*” kelimesi “tanrı” anlamını da kazanmış, anlamca daha da zenginleşmiştir. 天 *tiān* kelimesinin anlamlarının sıralanmasında “tanrı” anlamının en sonda verilmesi de bunu göstermektedir.

5. **tuğ** “bayrak, sancak”. Sir Gerard Clauson (EDPT., s. 464), A. Von Gabain (ETG., s. 302), G. Doerfer (TMEN. IV, s. 543), İsmet Zeki Eyuboğlu (TDES., s. 669), Mehmet Ölmez (TDA. c. 4, s. 117, AY. IIIK., s. 117) bu kelimeyi Çince kaynaklı göstermişlerdir. Çinli Türkologlar da bu görüştedirler (TT., S. 12, s. 17). Bu kelime Türkçede çok eskiden beri kullanılagelen bir kelimedir. Orkun

yazıtlarında “bayrak” kelimesi yokken “*tuğ*” kelimesi vardı (ETY., s. 869). S. G. Clauson’un verdiği bilgiye göre bu kelime eskide Mo. *tuğ*, Uyg. *tuğ*, Xak. *tuğ*, Kom. *tow* şekillerinde kullanılmıştır (EDPT., s. 464). Bugün de bulunan Şor. *tug* (ŞS., s. 118), Tkm. *tug* (TDS., s. 659), Uyg. *tuğ*, Kaz., *tuw*, Kırg. *tu*., Özb. *tuğ*, Tat. *tuw*, Tuv. *tuk* şekilleri mevcuttur (ÇTDS., s. 274-275).

“*Tuğ*” kelimesinin Çincedeki şekli “” olup, bunun bugünkü telâffuzu “*dào*” (XZ., s. 82), eski Çincedeki telâffuzu “*d’ok/d’uok*” (TDA., c. 4, s. 117) dur. Eğer meseleye Çince karakterlerin ifade ettiği anlam bakımından yaklaşacak olursak, söz konusu kelimenin Çince kaynaklı olmadığı ortaya çıkar. “ *dào*” karakterinin üst bölümünü teşkil eden “ *dù*” karakterinin anlamı “*zehir*”dir. Bu karakter aynı zamanda “*zehirli, keskin, şiddetli*” anlamlarına da gelmektedir (XHC., s. 265). “ *dào*” karakterinin alt bölümünü teşkil eden “ *xián*” karakterinin ifade ettiği anlam ise “*vilâyet, muhtar bölge ve şehir yönetimine bağlı idarî birimdir*”, yani “*ilçe*”dir. (XHC., s. 1250). Anlaşıldığı üzere, “*bayrak, sancak*” anlamındaki Çince “*dào / d’uok*” ile “*ilçe*”nin bir ilişkisi olmadığı gibi, bunların “*bayrak ya da sancak*”la da hiçbir ilişkisi yoktur. Ancak kelimenin alt bölümündeki “ *xián*” karakterinin sağ bölümünü oluşturan “ *xi*” karakterinin “*insanı ya da bir şeyi bağladıktan sonra yukarıya doğru kaldırmak veya aşağıya doğru indirmek*” (XHC., s. 1235) anlamı vardır ki, bunu bayrağı yukarı kaldırma hareketiyle ilişkilendirebiliriz. Çince sözlüklerde “*ilçe*” anlamına gelen “ *xiàn*” karakterinin eskiden “ *xuan*” karakteriyle aynı olduğu bildirilmektedir (XHC., 1250). “ *xuàn*” karakterinin ise “*asmak, kaldırmak*” anlamları bulunmaktadır (XHC., s. 1306). Bunu da “*bayrak asmak, bayrak kaldırmak*” gibi hareketlerle ilişkilendirmek mümkündür. Biz “ *xiàn*” karakterinin “*ilçe*” anlamını bir yana bırakıp “*asmak, kaldırmak*” anlamına itibar ettiğimiz takdirde bile bunun “*zehir*” ile olan ilişkisini yine de izah edemeyiz. Bütün bunlar kelimenin kaynağını başka yerden aramamız gerektiğini göstermektedir.

S. G. Clauson “*tuğ*” kelimesini açıklarken “*krala ait bir amblem, yani aslında davul ya da sancağın bazı türleridir; ilk dönemlerde bunun hangi anlama geldiğini kestirmek kolay değildir. Kaşgarlı Mahmud’a göre, sancak bir ipek bay-*

raktı (Çinden alındığında kuşku yoktur), ama geleneksel Türk bayrağı bir at kuyruğu ya da bir demet at tüyünden olurdu. Çince *tu* ‘sancak, bayrak’ dan geldiği kuşkusuzdur” demektedir (EDPT., s. 464). İsmet Zeki Eyuboğlu da “*Tuğ, Çin. tug* (kıl, kıldan örülü bayrak, im, belirti, tüy)’ dan tuğ...” şeklinde izah ederken tuğ ile “*tüy / tük*” kelimesi arasında bir ilişki kurmaktadır (TDES., s. 669). Ancak her iki müellifin önce kelimeyi Çince kaynaklı gösterip, ardından bunu Türkçe “*tüy / tük*” le ilişkilendirmeye çalışması çelişkilidir. Bana göre “*tuğ*” un kaynağı Sümercede “kumaş, kumaş parçası” anlamına gelen *tug* (SDG., s. 11) kelimesidir. Etilere de verilmiş olan bu kelimenin (EDS., s. 203) milâttan çok önceleri Türklere ve Türklerde “bayrak” anlamını kazandıktan sonra da Çinlilere geçmiş olması muhtemeldir. Beni böyle düşünmeye sevk eden nedenler: 1) Çince “*dao / d’uok*” karakterinin “bayrak, sancak” anlamıyla mantıklı ilişkisinin kurulamayışı ve Çince sözlüklerde “*dáo / d’uok*” kelimesinin “Eskide ordu-daki büyük bayrak” şeklinde açıklanmasından başka herhangi bir ek izah verilmemiş olmasıdır. Oysa Çincedeki diğer “bayrak” anlamına gelen “*旗子 qizi*” kelimesi “ipek, kumaş, kâğıt gibi malzemeden yapılan kareli, dört köşeli ya da üç köşeli işaretler, direğe veya duvara asılır” şeklinde izah edilmektedir (XHC., s. 896); 2) Sümerlerin milâttan 1800 yıl önce tarih sahnesinden çekilmiş olmaları, dolayısıyla Çinlilerle herhangi bir temasının bulunmayışıdır; 3) Bayrağın kıl ya da tüy değil, kumaşla ilgili olması gerektiği düşüncesidir.

Hulâsa olarak şunu söylemek mümkündür: Eski Türkçe (Uygurca) döneminde çeşitli siyasî, dinî, ticarî, sebeplere bağlı olarak Çince den Türkçeye yüzlerce kelime alınmıştır. Ancak daha sonra bunların hemen hemen hepsi Türkçeden atılmıştır. Örneğin, Mehmet Ölmez’in listesinde yer alan 196 Çince alıntıdan bugün sadece 12 kelime kalmıştır. Bunlar şunlardır: *b’ak* “ak, beyaz”, *pak* “bahşi”, *po* “bez”, *tç’iek* “cetvel, ölçü, ölçü birimi”, *d’ok* “tuğ”, *kap* “kap”, *li* “uzunluk ölçü birimi”, *k’iuk* “küy”, *su* “su”, *so* “kilit, zincir”, “*yang*” şekil, tarz”, *çın* “çın, doğru, gerçek”. Bunlardan bütün Türk şive ve lehçelerinde kullanılan kelimeler şunlardır: *ak, bahşi, bez, tuğ, kap, köğ / küy, su, çın*. Diğerleri sadece Uygurca da mevcuttur. A. Von. Gabain’in sözlüğünde Eski Türkçeye ait 108 kelime Çince kaynaklı gösterilmiştir (ETG., s. 255-313). Bunlardan bugüne kalan sadece 13

tanedir. Bunlar: *bahşi*, *burhan*, *çın*, *inçü*, *kap*, *kög*. *so* (= solamak), *sürçi* (< sır “boya, vernik + çi), *şing* (litre), *sang* (ambar, depo), *tsun* (uzunluk ölçüsü), *tuğ*, *yang* (şekil, tarz)’dır. Bunlardan bütün Türk şive ve lehçelerinde de kullanılanlar: *bahşi*, *burhan*, *çın*, *inçü*, *kap*, *kög*, *tuğ* olup diğerleri sadece Uygurcada kullanılmaktadır. Martti Rasanen’in *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der turk - sprachen* (Helsinki, 1969) adlı kitabında Türkçedeki 147 kelime Çince kaynaklı gösterilmiştir. Çince kaynaklı gösterilen bu 147 kelimedenden bugüne sadece 20 tane kalmıştır ve bunlarda şunlardır: *ch’ı* (uzunluk ölçüsü), *ça* (çay), *ceng* (ölçü, terazi), *cong* (büyük), *czo - czi* (masa), *dao - t’aj* (vali), *ja-men* (mahkeme), *pan - teng* (sıra), *pao* (tüfek, top), *po - shik* (bahşi), *p’ai* (hisse), *so* (kilit), *suan - p’an* (kerrat cetveli), *ts’ang* (ambar), *ts’i* (vernik, boya), *tung* (teneke). Bunlardan bugün bütün Türk şive ve lehçelerinde kullanılan sadece 3 kelimedir ki, bunlar: *çay*, *bahşi*, *paydır*. Diğerleri sadece Uygurcada kullanılmaktadır. Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu’nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* adlı kitabında aşağı yukarı 70 kadar kelime Çince kaynaklı olarak gözükmektedir. Bunlardan bugüne kalan sadece 6 tanedir. Bunlar: *bahşi*, *burhan*, *so* (= solamak), *şing* (litre), *tsang* (ambar, depo), *sung* (uzunluk ölçüsü)dur. Bunlardan bütün Türk şive ve lehçelerinde de kullanılan ise sadece *bahşi* ve *burhan*’dır. Dikkat edilecek olursa, bütün Türk şive ve lehçelerinde kullanılan kelimeler hep aynıdır. Bunlar da şunlardır: *ak*, *bahşi*, *bez*, *burhan*, *çın*, *inci*, *kap*, *kög*, *su*, *tuğ*. Bunlardan *çın*, *inci*, *kög*, *tuğ* yukarıda ifade ettiğimiz gibi Çince kaynaklı değildir. Öyleyse, bundan şunu çıkarabiliriz: Sadece Uygurcayla sınırlı kalmayıp Çinliler ya da Çin kültürüyle teması olmayan diğer Türk boylarının şive ve lehçelerinde de kullanılan kelimeleri fazla üzerinde durmadan Çince kaynaklı göstermek doğru değildir. *Çay* kelimesini bundan istisna tutmak gerekir. Çünkü bu kelime sadece Türkçede değil, pek çok dillerde bulunan Çince kaynaklı bir kelimedir. *Ak*, *bez* kelimeleri üzerinde çalışmalar da *ak* kelimesinin Türkçe (*TDEA.*, s. 146), *bez* kelimesinin Hint - Avrupa dil ailesinden olduğunu göstermektedir (*TDES.*, s. 87). *bahşi* kelimesinin kaynağı ise tartışmalıdır (*EA.1*, s. 146). *burhan* kelimesindeki *bur* Çince, *han* Türkçe olarak gösterilmektedir (*TMEN. IV*, s. 526). Buradaki *bur*’un Çincedeki şekli *fó* olup, bu karakter Sanskritçe “Buddha” kelimesinin ki-

saltılmasıdır (XHC., s. 333). *Kap* kelimesi ise Türk ve Hind - Avrupa dillerinde ortak bir kelimedir (TDES., s. 373). *Su* kelimesi de Türkçedir (TDES., s. 612). Yani Çince de Türkçeden ve diğer dillerden alınan pek çok kelime vardır. Çinceye benzeyen her kelime Çince kaynaklı değildir.

KISALTMALAR

- ADIL: *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugati*, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilcilik Institutu, Elm Neşriyatı, Bakı, 1983.
- ASEL: Qi Chontian, *Akustik Seslerin Etimolojik Luğati*, Chongqing Neşriyatı, 1997.
- ATS.: Sayfettin Altaylı, *Azeri Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 1994.
- AY. IIIK.: Mehmet Ölmez, *Altun Yaruk III. Kitap* (= 5. Bölüm), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1, Ankara, 1991.
- DLT. III.: Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgati't - Türk*, Tercüme Eden: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları: 523, Ankara, 1986.
- ÇS.: H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*, İbrahim Horoz Basım Evi, İstanbul, 1950.
- ÇTDS.: *Çin'deki Türk Dilleri Sözlüğü*, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1990.
- EA.: Ord. Prof. Dr. M. Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, Ötügen, İstanbul, 1989.
- EDPT.: Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre - Thirteenth - Century Turkish*, Oxford, At the clarendon press, 1972.
- EDS.: Edgar H. Sturtevant, *Eti Dili Sözlüğü*, Amerika Yale Üniversitesi, Türkçeye çeviren: Münire B. Çelebi, İstanbul, Horoz Basım Evi, 1946.
- EUTS.: Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. baskı, Enderun Kitab Evi, 1993.
- ETG.: Anna Von Gabain, *Eski Türkçe'nin Grameri*, Çev: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara, 1988.
- ETY.: Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara, 1987.
- HŞT.: Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 283, Ankara, 1969.
- HWC.: *Hanyu Wailau Cidian* (Çincedeki Yabancı Kelimeler Sözlüğü), Shanghai Cishu Chubanshe, Shanghai, 1984.

- Mehmet İsa: *Dramaning Peyda Boluşi ve Terekkiyatı Toğrisida*, "İlmi Makalilar Toplimi", Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi, 1995.
- KS.: Prof. K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Türkçeye Çeviren: Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları: 93, Ankara, 1994.
- KTS.: *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Tercüme: Hasan Oraltay, Doç. Dr. Nuri Yüce, Saadet Pınar, İstanbul, 1984.
- KTLS.: *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı / 1371, Kaynak Eserler / 54.
- Li Yong: *Uygur Klâsik Muzika Sen'itining Yırak Ötmüş İktisad - Medeniyet ve Etnik Asası*, "Miras", 1994, Sayı: 3.
- SDG.: Prof. Dr. Mebrure Tosun - Prof. Dr. Kadriye Yalvaç, *Sümer Dili ve Grameri*, 1. Cilt, Sümerceden Örnekler, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1981.
- STDTL.: Prof. Dr. Osman Nedim Tuna, *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 561, Ankara, 1990.
- ŞS.: N. N. Kurpeško Tannagaşeva - Doç. Dr. Şükrü Halûk Akalın, *Şor Sözlüğü*, Türkoloji Araştırmaları, Ankara, 1995.
- XHC. *Xiàndài Hànyu Cıdian* (Çağdaş Çin Dilinin Sözlüğü), Shangwu Yinshu Guan, Beijing 1986.
- XZ.: *X'inhua Zidi'an*, Shangwu Yinshu Guan, Beijing 1990.
- TDA.: *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 4, Simurg, Ankara, 1994.
- TDEAD.: Karl H. Menges, "Güney Sibiryâ Türk Şiveleri", (Çev: Günay Karaağaç), *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, IIIIV, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1994.
- TDES: İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995.
- TDS: *Türkmen Dilinin Sözlüğü*, Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Neşriyatı, Aşgabat, 1962.
- TMEN IV: Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band IV, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1975.
- TS: *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988.
- Turgun Almas: Turgun Almas, *Uygurlar*, Şincang Yaşlar - Ösmürler Neşriyatı, Urumçi, 1989.

- T. Tekin: Prof. Dr. Talât Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri (Divanü Lugati't - Türk'teki Manzum Parçalar)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 541, Ankara, 1989.
- TT: Ârslan Abdulla, "Uygur Tilidiki Atalmış Henzuçe Sözler Toğrisida Mulahize", *Til ve Ter-cime*, Sayı: 12, Urumçi 1987, s. 16-24.
- TYS: Yuriv Vasiliev (Cargıstay), *Türkçe - Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayın-ları: 621, Ankara, 1995.
- UTIL: *Uygur Tilining İzahlık Luğiti 4*, Milletler Neşriyatı, Beijing 1994.
- Az.: Azerice
- Bşk.: Başkurtça
- Çag.: Çagatayça
- Çuv.: Çuvaşça
- Eu: Eski Uygurca
- Xwar.: Harezme
- Kaz.: Kazakça
- Kırg.: Kırgızca
- Kıp.: Kıpçakça
- Kom.: Komanca
- Kumk.: Kumukça
- Kk.: Karakalpakça
- Mo.: Moğolca
- Nog.: Nogayca
- Su.: Sarı Uygurca
- Şor.: Şorca
- Osm.: Osmanlıca
- Özb.: Özbekçe
- Tat.: Tatarça
- Tuv.: Tuvaca
- Tkm.: Türkmence
- TTü.: Türkiye Türkçesi